

Zerwane ogniwo. Ewangelicy na ziemi zagórowskiej, red. M. Słowiński, K. Połom, Zagórow 2024, s. 336, il.

„Życie jest jak koronka (...) wydarzenia przeplatają się i przyjmują unikalny kształt. Gdyby połączyły się w inny sposób, dałyby odmienny obraz”¹. Historyczna panorama Zagórowa i okolic przez wiele stuleci aż do drugiej wojny światowej tworzona była przez wzajemne interakcje Polaków, Żydów i Niemców, żyjących na tym obszarze. Dzieje mieszkańców ziemi zagórowskiej doczekały się już publikacji i wydarzeń popularyzujących wiedzę na ich temat². Jednakże dopiero zbiorowa praca *Zerwane ogniwo. Ewangelicy na ziemi zagórowskiej*, napisana pod redakcją Mirosława Słowińskiego i Katarzyny Połom, stanowi pierwszą próbę opowiedzenia historii o zamieszkujących ten teren ewangelikach (w znacznej mierze Niemcach, ale nie tylko).

Książka jako rezultat trzyletniej pracy badawczej powstała z inicjatywy Mirosława Słowińskiego (redaktora) i Łukasza Parusa (dyrektora Gminnego Domu Kultury w Zagórowie), przy współpracy z Waldemarem Wunsem (pastorem w parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Koninie). O ogromnej potrzebie spisania dziejów tej grupy wyznaniowej świadczył przede wszystkim pozytywny odzew społeczny, zarówno w kwestii gromadzenia materiałów źródłowych, jak również w sprawie wsparcia finansowego. Ze względu na różnorodność zamieszczonego materiału publikacji nie można określić monografią, lecz raczej księgą przypominającą niegdyś tzw. *Silva rerum* (Las rzeczy). Składa się bowiem ona zarówno z tekstów pisanych przez poszczególnych autorów, lecz także z zamieszczonych w niej wspomnień i tzw. świadectw.

Omawiana publikacja oprócz *Wprowadzenia* Mirosława Słowińskiego (s. 5-30), składa się z trzech głównych części zatytułowanych następująco: *Historia i pamięć* (s. 31-210), *Wspomnienia i refleksje* (s. 211-286), *Świadectwa* (s. 287-308), a także z *Aneksu* (s. 309-328), i *Podziękowań* (s. 329-330). Część I stanowi zbiór tekstów napisanych przez poszczególnych autorów. Otwiera ją artykuł przygotowany przez Bogdana Grzonkowskiego, a opracowany przez Katarzynę Połom prezentujący w chronologicznym porządku (od XVI do XXI wieku) dzieje ewangelików na omawianym obszarze. Następnie Przemysław Kowalski omówił kwestię osadnictwa olęderskiego i kolonizacji pruskiej w okolicach Zagórowa w latach 1746-1806. Ks. Waldemar Wunsz dokonał charakterystyki Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w okresie międzywojennym. Z kolei Katarzyna Połom bardzo szczegółowo omówiła temat tzw. edukacji po luteranśku, wyjaśniając pojęcia kantora i kantoratu oraz prezentując szkoły wyznaniowe w parafii zagórowskiej. Ponadto autorka napisała też zamykający tę część artykuł

¹ A. Lopes, *Koronczarki: klątwa rodziny Flores*, K. Mojkowska (tłum.), Białystok 2024.

² Wśród publikacji warto wyszczególnić następujące pozycje: M. Słowiński, *Zagórow. Album miasta 1407-2007*, Warszawa 2007; *Dwa życia jak dwa psalmy. Historia mówiona Leona i Toshy Jedwab*, K.A. Makowski (red.), Poznań 2012. Cennym źródłem informacji jest też strona internetowa prowadzona przez Katarzynę Połom „Zagórow-miejsce z historią” (zagorowzhistoria.com)

w formie krótkiej biografii Janiny Breede z d. Stawickiej, żony znanego lekarza Hugona Breedego. Damian Kruczkowski opowiedział dwuwiekowe dzieje ołęderskiej rodziny Beutlerów i przybliżył postać wywodzącej się z tego rodu Gertrudy Schwemmer. Bez cienia wątpliwości szczególną uwagę przyciąga artykuł napisany przez Mirosława Słowińskiego, opisujący historię nietuzinkowego znaleziska, odkrytego przez Bogdana Karaszewskiego w 1995 r. w wyniku prowadzonych prac remontowych w mieszkaniu w Łazińsku, starannie zapakowanego i przechowywanego przez 25 lat, ostatecznie przekazanego inicjatorom powstania niniejszej publikacji. W skład owego „skarbu” wchodziła bogata korespondencja rodziny Mielke (Gustav Adolf Mielke był niegdyś kantorem na Łazińsku), dokumenty z lat 1936-1939, Księga chrztów na Łazińsku (1912-1918), prowadzona przez ówczesnego kantora E. Cellmera oraz zbiór trzydziestu jeden woluminów (niemieckie publikacje).

Część II jest mozaiką wspomnień i refleksji związanych z ziemią zagórowską, widzianą z różnych perspektyw. Ogromnym walorem publikacji jest wykorzystanie relacji wspomnieniowych zarówno Polaków (Zdzisława Kulawinka wysłuchał Łukasz Parus, wspomnienia ks. Katarzyny Kowalskiej zanotowała Katarzyna Połom), jak i Niemców, z którymi przeprowadzono rozmowy (Wiesława Kowalska rozmawiała z Erichem Kuhnem) lub dokonano tłumaczeń ich wywiadów (spisane przez Guntera Henningsa wspomnienia Eugenii Plitt tłumaczył Jacek Kin). Ponadto warto zwrócić uwagę na wykorzystanie fotografii jako istotnego materiału źródłowego i punktu wyjścia dalszych prac badawczych z tego zakresu. Niezwykle interesujące biografie dwóch kobiet – Idy Disterheft i Genowefy Dalke (pani Dolkowej) zostały opracowane na podstawie zachowanych wspomnień przez Damiana Kruczkowskiego. Z kolei Katarzyna Połom opracowała poszczególne skrawki wspomnień, podkreślając, iż prawda o człowieku i historii nigdy nie jest jednowymiarowa. Historia mówiona, stanowiąca nowe podejście w badaniach historycznych, pomimo swej niedoskonałości ze względu na subiektywizm wypowiedzi i nietrwałość ludzkiej pamięci, daje inne możliwości eksplorowania danego tematu i dopełnienia brakujących elementów dotychczas poznanej narracji historycznej.

W części III mamy możliwość skorzystania w bezpośredni sposób z zachowanego materiału źródłowego, bowiem umieszczono w niej różnego rodzaju świadectwa (polskie i niemieckie). Wśród nich odnajdziemy historię wsi Łazińsk, dzieje parafii Zagórów, kalendarium zasiedlenia rejonu Zagórów – Trąbczyn, spis w formie tabeli nazw niemieckich Zagórowa i powiatu Konin w latach 1804-1891 oraz 1938-1945, protokół z zebrania zgromadzenia gminnego/parafialnego Rady Kantorów Łazińska z 26 listopada 1928 roku, spis mieszkańców Michalinowa Trąbczyńskiego, Łazińska i Huty Trąbczyńskiej, fragment artykułu „Z sokołami w Zagórowie” oraz przykład niemieckiego dokumentu (fałszywki) z 1943 roku.

Warto też zwrócić uwagę na dwa zamieszczone aneksy. Pierwszy z nich stanowi charakterystykę działalności Stowarzyszenia FRYDHOF (Wielkopolskie Stowarzyszenie na Rzecz Ratowania Pamięci) dokonaną przez Damiana Kruczkowskiego. W drugim zamieszczono krótkie streszczenie książki w języku niemieckim.

Treść publikacji wzbogaca ciekawy materiał ilustracyjny złożony przede wszystkim z fotografii, jak również map, rysunków, dokumentów i ogłoszeń. Książka została wydana w twardej oprawie, przy zastosowaniu czarno-białego druku. Na jej okładce i we wnętrzu wykorzystano ilustrację, przedstawiającą tarczę zegara ufundowanego na wieżę kościoła ewangelickiego w Zagórowie w roku 1927 przez małżeństwo Luizy i Ferdynanda Kruger z Olchowa oraz zdjęcie panoramy Zagórowa z 1939 roku z archiwum Andrzeja

Bernata. Należy też podkreślić, iż jest to publikacja wydana nakładem Urzędu Miejskiego w Zagórowie, ze wsparciem środków pozyskanych w drodze zbiórki publicznej i wkładu sponsorskiego.

Omawiana praca, wyjaśniając wiele nieodkrytych dotąd faktów i dotycząc tematu codzienności, uzupełnia obraz dotychczasowych studiów regionalnych z zakresu historii ewangelików zamieszkujących ziemię zagórowską. Jest ciekawym spojrzeniem z różnych perspektyw na dzieje Niemców, żyjących tu obok Polaków i Żydów. Zebrany materiał źródłowy, w znacznej części bazujący na historii mówionej i zachowanej dokumentacji fotograficznej, zaprezentowano w sposób nieszablonowy i bardzo przystępny dla szerszego grona odbiorców.

Agnieszka Shupianek-Winkowska